

PRÓZA

Proměny české prózy šedesátých let charakterizuje zánik jediné závazné normy, narůstající tolerance k individuálním cestám a řešením a z toho plynoucí rozšiřování škály poetik. Tato stylová a žánrová diferenciacie tvorby byla doprovázena edičním návratem autorů, kteří po roce 1948 nesměli publikovat, ale také nástupem nové generace autorů, k nimž v té chvíli byli počítáni i ti, kteří díky proměně společenské atmosféry opožděně debutovali texty vzniklými v předchozím desetiletí. Obnovovány byly rovněž rekreativní funkce literatury.

Přes toto směřování k diferenciaci lze sledovat několik zásadních pohybů, které prozaickou produkci tohoto období spojovaly. Vedle generační obměny to byl zejména proces postupného rozpadu sjednocujícího společenského ideálu, přechod od budovatelského nadšení k deziluzi a skepsi v pohledu na možnosti radikální společenské a mravní přeměny, rehabilitace jedince a jeho niterného světa, odvržení přímočaré společenské služebnosti a návrat ke koncepci literatury jako autonomního univerza vytvářeného svébytnými uměleckými prostředky. Významnou roli přitom sehrála snaha vymknout se predestinovanému řádu „velkých dějin“ a orientovat se na soukromý „život kolem nás“, na nejvšednější realie a příběhy, odkrývající skutečnou podobu lidského bytí. Ať se již autoři obraceli k tématům z historie, inspirovali se prožitkem války a okupace nebo reflektovali problematiku, kterou zrodil pokus o socialistickou přeměnu společnosti, lidské jednání přestávali nahlížet z hlediska třídních kategorií a znovuobjevovali individuální etiku a osobně motivovanou hierarchii hodnot. Optimistickou představu člověka jako vědomého představitele historického pokroku nahradila skeptická koncepce jedince tragicky sevřeného a drceného okolnostmi, jež postupně v průběhu desetiletí nabývaly na nesrozumitelnosti a absurditě a které naznačily i existenciální dimenzi bytí. Důraz se přesouval na etické konflikty postav a jejich rozpaky nad praktickým fungováním nastoleného společenského režimu, ale také na problematiku citového života. Typizované postavy byly nahrazeny individualizovanějšími a psychologicky profilovanými postavami s jejich denními citovými, rodinnými či pracovními problémy. Tyto procesy se promítly rovněž do proměn žánrové struktury, kde v první fázi nabývaly podoby odklonu od velké románové epiky směrem k drobnějším prozaickým žánrům a k útvarům stojícím na pomezí publicistických žánrů. Od druhé třetiny desetiletí lze pozorovat i snahu o velký společenský román, od něhož se však nově očekávalo, že syntetizuje rozpaky a pochybnosti o nastoupené cestě.

Jestliže v první polovině desetiletí ještě převládala snaha o očištění jednotného společenského ideálu a obnovení ryzosti, v druhé polovině pochybnosti o jeho pravosti a oprávněnosti značně zesílily. Mírou historicko-společenských procesů se i zde stal jedinec a jeho vnitřní svět. Od pojetí světa jako bezproblémově poznatelné danosti se tak česká próza propracovávala nejen k politicky odvážnějším a myšlenkově složitějším výpovědím o aktuální přítomnosti i minulosti, ale i k posilování autonomního rázu fiktivního světa literatury, k významově znejasněným postavám, pluralitě pohledů personalizovaných vyprávěcích situací, k postižení všednodenní odcizenosti lidských činností a životního stereotypu, doprovázeného významovou a motivickou vícevrstevností, a ke konfrontaci skutečného světa s uměle vytvořeným světem řeči a textu.

Pro exilovou literaturu bylo v šedesátých letech charakteristické podstatné zvýšení ediční aktivity, na němž měli podíl nejen renomovaní autoři, ale i spisovatelé do té doby známí jen z časopiseckých příspěvků. Výrazný podíl na exilové knižní produkci si zachovala literární, filozofická a společensko-politická esejistika. Rozsah domácí nevydané tvorby se v šedesátých letech v důsledku vydavatelské liberalizace zmenšil, přesto i v tomto období zůstalo nevydáno množství textů z padesátých let, zejména z okruhu druhé surrealistické generace a z okruhu tvorby inspirované podněty Skupiny 42.